

Dr. Jožef Muhovič

Umetnost in izobraževanje za življenje med realnim in virtualnim

Etuda iz pedagoške futurologije

Povzetek: Pogleda, ki so zastopani v tej razpravi, bi bilo mogoče povzeti v seriji štirih silogistično povezanih ugotovitev. Prvič, da vsaka relevantna prognostika (futuresologija) na katerem koli področju v izhodiščni poziciji analitično konvergira k eksistencialni matrici, ki jo poraja; v mojem primeru h »generativni matrici« postmodernega sveta. Drugič, da ta konkretna matrica na eksistencialno pomembnih področjih izkustva, mišljenja, kreativnosti, informatike, tehnokulture, edukacije (morda pa še kje) razodeva zastoje in nelagodja, ki v vseh primerih izvirajo iz »neujemanja« stvari v operativni nastavitvi teh področij in imajo na sebi bolj ali manj izrazit pečat urgentnega. Tretjič, da ni dovolj, če alternative takemu stanju iščejo zgolj ljudje, ki delajo na teh področjih, ampak jih morajo iskati tudi tisti, ki izobražujejo ljudi, ki bodo nekoč delali na teh področjih. In četrtič, da obstajajo antropološki razlogi, ki umetniško (v danem primeru predvsem likovno) ustvarjalnost – v obliki t. i. »umetnostne vzgoje« – logično pritegujejo v operativne perspektive izobraževanja za prihodnost, tj. za življenje med realnim in virtualnim. In ti razlogi so: kataliza in kompleksifikacija izkustva s pomočjo nazornega mišljenja; koordinacija opazovanja z mišljenjem in osmišljeno akcijo, ki generira dimenzijo praktične verifikacije duhovnih spoznanj in s tem dimenzijo konstruktivnega vstopanja v svet; razvijanje prostorske predstavljalnosti in oblikotvorne imaginacije; reflektirano spoznavanje sveta in lastne percepcije, ki je sočasno razvijanje razsodne in spoštljive občutljivosti za »objektivni obstoj nečesa, kar je odlično«; in navsezadnje kultiviranje človekove sposobnosti, da se z lastno potrebo po redu, ritmu in obliki zoperstavi kaosu in niču v svojem življenju.

Ključne besede: realno, virtualno, eksistencialna matrica, čas vmesnosti, edukacija za prihodnost, poësis, likovno prakticanje, vizualizacija.

UDK: 37.01

Izvirni znanstveni prispevek

Dr. Jožef Muhovič, redni profesor, akad. slik. spec., Akademija za likovno umetnost in oblikovanje, Univerza v Ljubljani; e-naslov: jozef_muhovic@t-2.net

»Cilj vsake vzgoje je: svoboda. Osvobojenost od nevednosti, od neobvladane strasti, od telesne bolezni in vsakršne zavrtosti. Mišljenje, občutenje in delovanje morajo zveneti sinhrono, če naj človekov božanski duh porodi velik, ustvarjalni rezultat.«

(*Johannes Itten* 1978, str. 251)

Kadar razmišljamo o prihodnosti, največkrat pomislimo na destinacijo, ki bi jo svet dosegel, če bi sledil razvojni smeri, ki ji ga vidimo slediti danes. Ta spontana predstava pa se stvarnosti prilega le tako, da se ji ne prilega. Razvoj sveta in fenomenov v njem po pravilu ni podaljšana ravna črta, ampak krivulja s spreminjajočo se smerjo. Zato je več kot verjetno, da bo prihodnost še kaj drugega kot podaljšek sedanjih trendov. In več kot verjetno je tudi, da se v svojih ekstrapolacijah sodobnega razvoja motijo tako optimisti kakor pesimisti. Je pa dejstvo, da bi bilo neodgovorno, če bi posledice sprememb, ki jih je v postindustrialnem svetu zanesel anticiklon tehnokulturnih transformacij, pričakali nepripravljeni, brez globinske refleksije in brez vnaprej predvidenih »scenarijev«.

Prihodnost ne bo zgolj podaljšanje današnjih trendov. Prav tako prihodnost ne bo neodvisna od današnjih trendov. Čeprav vemo, da je diskontinuiteta možna in verjetna, bi namreč nikoli nihče ne verjel nobeni prognozi in nobeni alternativi prihodnosti, ki bi bila zasnovana na čem drugem kot na ekstrapolaciji preteklih in sedanjih izkušenj; še posebno pa bi je zunaj in neodvisno od teh izkušenj ne bilo mogoče formulirati (kar dokazujejo vse anticipacije na področju literarne in znanstvene fantastike). Smotrni poizkus, da bi konstruktivno otipali utrip in intence prihodnosti, se začne z analizo aktualne dejanskosti. Pedagoška prognostika ni pri tem nikakršna izjema. Če to hoče ali ne, v izhodiščni poziciji analitično konvergira k eksistencialni matrici, ki jo poraja; v mojem primeru h generativni matrici postmodernega sveta.¹

¹ Ob tem velja mimogrede opozoriti, da je akcijski radij »futuresologije« vselej odvisen od dveh: od tega, kako kompleksno je dojeta in ovrednotena človekova totalnost v določenem času in družbi,

Premise postmodernega časa

Dojetje eksistencialne matrice postmodernega časa ni spričo goste in nepregledne množičnosti dogajanj v njej, spričo njihove heterogenosti in razsrediščenosti, predvsem pa zato, ker v njej živimo, niti najmanj lahka naloga. Kljub temu je mogoče orisati njene najsplošnejše konture. Pri njihovem skiciranju bi ne hotel v isti rog trobiti niti z optimistično evolucijsko hipotezo, v skladu s katero gre vse nenehno na bolje, niti s katastrofično hipotezo, ki vidi vse na poti v propad, niti bi ne hotel ponavljati diagnostičnih *common places* časopisne kolumnistike, kot so konec zgodovine, kriza identitete, informacijsko in biotehnološko odrešiteljstvo ipd., rad pa bi izpostavil njene – po mojem mnenju – temeljne dileme in nekatere novodobne miselne in vedenjske povezave, ki s svojo usmeritvijo in zahtevami po levi in desni prehitevajo današnje edukacijske metode in cilje.

Prvo, kar lahko v zvezi s postmoderno življenjsko matrico opazimo, je dejstvo, da njen profil izrisujeta dve pogonski sili: sila ofenzivnega futurističnega elana (ki na vseh področjih sprošča zavore in evforično navija za vse novo) in sila defenzivnega mišljenja kontinuitete (ki, sklicujoč se na tradicijo, pritiska na zavore in apelira na previdnost v uvajanju novosti). Prva raje na novo začenja, druga raje dograjuje, prva raje sprošča energijo, druga jo raje akumulira. Obe drži nista nekaj, kar bi si izmislil kakšen teoretik, ampak instanci, ki zastopata dve, v vsakem zgodovinskem obdobju in na vsakem ustvarjalnem področju nastopajoči vprašanji: »Kaj (od starega) je treba zavreči?« in »Kaj (od starega) je treba obdržati?« V to prevpraševanje je naravno instalirana tudi edukacija; in to tako v družbeni recepciji njene vloge kakor v samorazumevanju znotraj sistema znanosti. To dejstvo ne potrebuje komentarja, razen morda tega, da sta oba nasprotno predznačena pogleda na stvari kibernetično vitalna zgolj v primeru, da nastopata simultano in sta v medsebojni izmenjavi drug drugemu korektiv, ne pa takrat, ko se kot »liberalizem« in »konzervativizem« spopadata za prevlado in (p)ostajata v svoji enostranosti ne le enako odbijajoča, ampak predvsem enako jalova.

Drugi karakteristični vidik postmoderne eksistence je razviden iz načina sinhronizacije človeka s stvarnostjo, tj. iz načina utemeljitve subjektivnih akcij in orientacij v svetu. – Visoke kulture, piše P. Sloterdijk, prihajajo v nevrvalgično fazo tedaj, ko individuum nobena zunanja instanca ne pokaže več dovolj jasno njihovega merila in ko nobena »skrbniška moč« ne kibernetizira več dovolj nedvoumno njihovih življenjskih funkcij. V tej fazi postane velika tema samospoznavanje (Sloterdijk 2000, str. 221). Pogled navznoter naj bi odkril urejenosti, ki bi lahko kompenzirale izpad starejših, ne več prepričljivih sinhronosti med človekom in naravo. Upanje je v odkritju »notranjega zakona« (»notranje nujnosti«), ki naj po odvritvi od ne več prepričljivih »zunanjih instanc« daje človeku prepričljivo oporo in skrbi za pravo orientacijo. Vendar to upanje vara. Kdor stopi na pot

in od tega, kako kompleksno je to dojetje in ovrednotenje vgrajeno v oblikovanje reformnih alternativ.

navznoter, da bi tam našel red, ki zunaj nima več opore, postane, piše Sloterdijk, žrtev ironije, saj prav usmeritev k samospoznanju *ipso facto* spodbija upanje na odkritje zavezujočega temelja. Če se umni subjekti umno raziskujejo, v sebi ne odkrijejo nobenih regulativnih postavk »poslednje resnice«, ampak samo energično brezdanjost. Spoznati samega sebe ne pomeni določiti temelj in identiteto, ampak zavedeti se lastne nesorazmernosti in razpetosti. Nesorazmernosti do vseh obstoječih razmerij, ki izvira iz človekove možnosti in pustolovščine »ne biti – zgolj – naraven«, in razpetosti med subjektiviteto, objektiviteto in transcendenco, ki izvira iz korelativne človeške potrebe po »ujemanju ne-zgolj-naravnega z naravnim«, se pravi iz implicitne potrebe po resnici kot priličenju misli in dejanj dejanskim stanjem in situacijam. Kdor je verjel, da bo pot navznoter odkrila skrivno šifro absolutnega temelja in parametra, je bil demantiran s (samo)spoznanjem ontološke in gnoseološke diskrepance (prirejeno po prav tam, str. 205, 220 in 221). Kaj torej ostaja od patosa samospoznavanja, ki naj bi nam povedalo, na kaj naj opremo stopinjo in kam se velja odpraviti? Avtonomizem postmodernih »malih zgodb« (avto-poetik, avto-politik, avto-ideologij, avto-teorij). Zgodb, ki morejo človeku poleg povzdigujočega učinka na ravni omajane samozaveesti ponuditi le še robinzonsko samozadovoljstvo v »lokalni pravilnosti«, samozadovoljstvo »obsojenosti na samega sebe«, ki je sicer hotelo biti olajšava pretežkih naprežanj za »univerzalnimi pravilnostmi«, pa je s preveličanjem lokalizma medtem samo postalo neznosno breme (prirejeno po prav tam, str. 219). In pa seveda spoznanje, da se je v enosmerni ulici mogoče ... obrniti. Morda znova k iskanju izzivov onkraj lokalnih pravilnosti in lokalnih ustrežanj?

Tretji vidik, ki ga velja na začetku poti tematizirati, pa zadeva t. i. »kritični odnos« do stvari. Vsaka kritika v temelju izvira iz občutka nezadovoljstva z aktualnim stanjem in iz potrebe po re-formi tega stanja, zato je za kritiko naravno, če na začetku kritizira. Problem pa nastane, kadar kritika, če parafraziram G. Chestertona, ne ljubi tega, kar kritizira, kadar ji manjka ta temeljna »zvestoba do stvari« (Chesterton 2001, str. 66). Takrat je na najboljši poti, da zgreši cilj preprosto zato, ker je svoji nelojalnosti, apriorizmom ali indolenci na ljubo pripravljena žrtvovati dejstva. Kritika mora biti zaljubljena v ta svet, da bi ga ime-la voljo spremeniti. Hkrati pa mora biti zaljubljena tudi v »drugi svet« (resničen ali namišljen), da bi vedela, v kaj bi bilo ta svet smotrno spremeniti (prirejeno po prav tam, str. 102).

Če se ozrem v vzvratno ogledalo dosedanje razprave, lahko ugotovim, da imamo, ko govorimo o postmoderni eksistencialni matrici, opravka z »materijo«, katere najbolj bistvena karakteristika je ... neka temeljna razprtost. Razprtost med futurološko evforijo in mišljenjem kontinuitete, med ne-zgolj-naravnim in naravnim, med lokalnim in univerzalnim. In temeljna zvestoba do stvari zahteva, da to razprtost vzamemo zares, se vanjo poglobimo in skušamo z mislijo na prihodnost identificirati njene reformne² potenciale, regulative in konstante. Vendar sedaj ne več na generalizirani ravni, ampak na ravni konkret-

² Namesto pridevnika »reformni« bi bilo na tem mestu seveda mogoče uporabiti tudi pridevnika »evolutivni« ali »progresivni«. Razlog, da sem se odločil za favorizacijo pojma reforma, je v nasled-

nosti in empirije, v kateri se pravkar gibljemo in smo. Pred nami se bo odprla fenomenologija tega, kar pogojno imenujem »čas vmesnosti«.

Čas vmesnosti

Gre za čas, ki mu vlada predlog »med«: *med* Scilo in Karibdo, *med* ljuljko in pšenico, *med* destrukcijo in konstrukcijo. Ne povsem tu, ne povsem tam, ne več in še ne ... ampak eksistencialni flirt na obe strani in lovljenje ravnovesja. Poglejmo, kakšne obraze nam danes kaže ekvilibrizem vmesnosti.

a) *Med realnim in virtualnim*

Anticiklon tehnološkega razvoja je na prevoj 20. v 21. stoletje zanesel močno zmogljivo računalniško tehnologijo, virtualne svetove, internet, nanotehnologijo, bioinformatiko, genski inženiring itn. itn. Mnogi vidijo v tem začetek eksistencialne mutacije, ki bo prej ali slej razgradila in nadomestila tradicionalne oblike bitja in žitja in človeka, če sledimo drzni hipotezi F. Fukuyame (Fukuyama 2003, str. 248), prej ali slej pognala na meje *transhumanega*. Priznam, da je to zapeljiva ideja, ker obljublja popolno zmago humanega nad tako imenovano naravo. Če bi bila udejanjena, bi zagotavljala možnost, da prehitimo ne samo lastno empirijo, ampak naravni tek sveta v celoti in smo zaradi posedovanja načel gradnje paralelnih svetov po lastni meri enkrat za vselej pred njim. Res je sicer, da se nobena taka ideja ne poje tako vroča, kot se skuha, enako res pa je tudi, da ljudje že dandanes več aktivnega časa preživimo v paralelnih (računalniških, internetnih, informacijskih) svetovih kot v realnem svetu. V mnogih dejavnostih si življenja brez teh svetov ne znamo več predstavljati.

Dejstvo je, da se je s pojavom novih informacijskih tehnologij določen del življenja prenesel v nove (medmrežne) prostore in določen del produkcije v nove tipe (predvsem storitvenih) dejavnosti. Današnja resničnost vse bolj opredeljujejo nova ekonomija, ki temelji na globalizaciji posla, fleksibilni produkciji, storitvah in informacijskih tehnologijah, nova politika, ki svoje dejavnosti intenzivno premešča v odzivni, a tudi ranljivi medmrežni prostor, in nova epistemologija, ki si je brez podpore medmrežnega prometa z informacijami ne znamo več niti predstavljati. V Združenih državah Amerike po nekaterih ocenah že štiri petine zaposlenih ne producira več materialnih produktov, ampak delujejo v poklicih, ki zadevajo manipuliranje s stvarmi, obdelavo ali izdelavo informacij in druge intelektualne storitve. Z novo ekonomijo, ki temelji na neotipljivem kapitalu in deluje v tesni povezavi z borzami, se poudarek od materialnega bogastva premešča k neotipljivemu, ki je na borzah praviloma ovrednoteno višje kot materialno (glej Strehovec 2003, str. 191–193).

njem: pojem re-forma vključuje formo. Reforma je prisposoda aktivnosti, ki pove, da vidimo nekaj popačenega in hočemo tisto popraviti (in tudi vemo kako!), medtem ko sta »evolucija« in »napredek« prisposodi pasivnosti: prva prisposoda samodejnega *potekanja*, druga prisposoda samodejne hoje – prav lahko po napačni cesti (prav tam, str. 102).

Tako stanje povzroča številne spremembe. Spremembe na bolje lahko občutim že med pisanjem te razprave, ki mi ga omogoča ustrezni računalniški program. Ta v primeri s pisanjem na roko ali s pisalnim strojem bistveno olajšuje in kompleksificira moje delo. Sprememba na bolje v poslovnem svetu je na primer prenos poslovanja na fluidno medmrežno področje, ki z dinamičnim informacijskim sistemom preprečuje vrzeli v dobavi blaga, omogoča v realnem času potekajoče povratne informacije med proizvajalci, porabniki in izvajalci storitev, *on-line* preverljive informacije, naglo investiranje itn. itn. Skratka: življenje z novimi tehnologijami je v marsičem lažje pa tudi zelo drugačno od prej znanega. »Umetna inteligenca« je dramatični vdor umetnega v svet, ki s tem – očitneje kot kdaj koli doslej – postaja svet za imperativ umetnega.

Ta vdor pa seveda nima zgolj pozitivnih poudarkov. Prva spontana opazka, ki izvira iz refleksije postmodernega premika od materialnosti k fluidni medijski nematerialnosti, od fizičnega k umskemu delu in od izdelka k simulaciji, je, da se v njegovem okviru bistveno spremeni narava ustvarjalnih idej in stopnja njihove verifikacije. Ideje, ki so realizirane v »preboju skozi materijo« in njene nepopustljive zakonitosti so po naravi drugačne od idej, ki so realizirane v fluidnih in *derealiziranih* (podrobneje glej dalje razdelek Med neposrednim in posred(ova)nim) okoliščinah medmrežnih in virtualnih prostorov (npr. *science fiction* filme). Prve zaznamuje dimenzija neposrednega »vstopanja v stvarni svet« in z njim povezan takojšnji *feed-back* »trde« praktične verifikacije, druge pa dimenzija »proste mobilnosti in nekakšne empirične breztežnosti« (glej Welsch 1997, str. 191), ki omogoča izjemno fleksibilnost in kompatibilnost, a ima za posledico tudi veliko verifikacijsko laksnost. V prvem primeru se ideje nenehno brusijo, organizirajo, prečiščujejo in reorganizirajo v spoprijemu z zakonitostmi in možnostmi materije, dokler ne dosežejo oblike, ki je svoj kreativni potencial sposobna potrditi v praktični aplikaciji. V drugem primeru ideje ne razvijejo nujno *realnega* razmerja do sveta (kvečjemu razmerje do drugih idej in ideoloških konstrukcij), zato so praviloma drznejše in velikopoteznejše od prvih (npr. s futurološko evforijo nasičene ideje o umetni inteligenci, posthumanih življenjskih modelih itn.). Zamah njihovih kril je smel, vizionarski. Če se dejstva ne ujemajo z njimi, »toliko slabše za dejstva«. Prav ta ignoranca pa je tudi tisto, kar ideje, ki jim nad glavo ne visi nenehno Damoklejev meč trde verifikacije v razmerju do sveta, peha v najbolj zahrbtno obliko zaslepljenosti – v nekritično prepričanje, da je tisto, kar je samo s seboj zadovoljno, hkrati svetu tudi najustreznejše.

b) Med neposrednim in posredovanim

Pomembna karakteristika postmodernega življenja je tudi spremenjeni način občevanja z resničnim, ki ga postmoderni filozofi navadno obravnavajo pod kartotečno oznako *derealizacija realnosti* (glej prav tam, str. 191–192). Gre za pojav, ki izvira iz velikega vpliva elektronskih medijev na človekov odnos do sveta. Svet, ki prihaja do nas s posredništvom medijev, je v več pogledih pod vplivom globoke preobrazbe. Predvsem ni neposreden, ampak *posredovan*, ni enkrat in stabilen, ampak *ponovljiv* in *relativen*, še posebej pa to ni svet živih

izkušenj, ampak *podoživeti* svet. Za vojaka, ki s pritiskom na tipko računalniške miške izstreljuje rušilne rakete, je sovražnik nekaj popolnoma drugega kot za vojaka, ki se bojuje v boju mož na moža. V stvarnem svetu je dogodek nekaj enkratnega, v medijskem zgolj šop »verzij«. Prometna nesreča, ki smo ji priče, nas pretrese, medijsko poročilo o njej nas utegne celo dolgočasiti ... Posledica tovrstnih medijskih posredovanj resničnosti pa je, da vzorci reagiranja, ki jih generirajo, v človeku ne ostajajo povezani zgolj z medijskim posredovanjem resničnosti, ampak se vedno bolj širijo na doživljanje resničnosti same in vanj vnašajo medijske doživljajske standarde. Predvsem neko posebno »lahko(tno)st bivanja«³, ki izvira iz mobilnosti in breztežnosti podob v medijskih predstavitev. Realnost postaja vedno bolj percipirana, prezentirana, nazadnje pa tudi oblikovana v skladu z medijskimi vzorci in standardi. Skozi medijsko dioptrijo *realno* izgublja svojo stvarnost, vztrajnost, enkratnost, postaja lahkotnejše, manj stabilno ... predvsem pa manj zavezujoče; nekako razbremenjeno svoje realnosti, *derealizirano*. To dejstvo pa še kako vpliva na naše presojanje, vrednotenje in delovanje.

Po eni strani s fleksibilnostjo medijske prezentacije, ki nam more stvari prikazovati z različnih zornih kotov, ki omogoča, da večkrat in pozorneje (po)doživimo sicer neponovljiva dogajanja ipd. Po drugi strani pa s tem, da se prav na temelju izkustev s posredovanostjo sveta v medijskih prezentacijah pričenjamo vse bolj zavedati pomena tistih lastnosti stvarnega sveta, ki jih z medijskimi tehnologijami ni mogoče vsrkati in nadomestiti, so pa za nas kot psihofizična bitja konstitutivne. Tako ob medijski ponovljivosti dogodkov ponovno odkrivamo vrednost in potrebnost enkratnosti, ob vse bolj sofisticiranih simulacijah hrepenimo po izvirniku, ob informacijski ažurnosti vedno bolj mislimo na avtentičnost doživetja, ob virtualizaciji prostora, telesa, spola in dejanja znova pogrešamo slast fizične akcije, ob elektronski dematerializaciji izkustva samodejno iščemo snov, dotik, stisk roke ipd. In to je naravna reakcija v globokem (fliogenetskem) pomenu besede; reakcija, ki bi iz razlogov, ki jih bom omenil, morala dati misliti.

Delo rok, ki je dejansko temelj, na katerem je zrasla človeška vrsta (»misel se je razvila med očmi in rokami«, ugotavljajo antropologi) in nastala civilizacija, dandanes ni več cenjeno. Družba začne odklonilni odnos do ročnega dela vcepljati otrokom že od otroštva. Mnogi znanstveniki ocenjujejo, da takšne razvojne težnje obetajo nevarnosti za prihodnost. Trdijo, da lahko tehnološka civilizacija v človeštvu povzroči hude motnje, ker pojavi, ki jih sproža, ogrožajo krhko psihofiziološko ravnovesje, ki ga je v dialogu s snovjo doslej dosegel človek. Nihče ne more zanikati, da je roka podaljšek možganov. Možgani se spremenijo v faktor intelekta šele takrat, ko spoznajo stvarnost okoli sebe, to pa spoznajo s čuti, med katerimi je roka izjemno pomemben instrument tipa. Spoznavanje s prstom na računalniški miški ne more nikoli nadomestiti neposrednega spozna-

³ Za ironično, a v jedru strašljivo ponazoritev te »lahko(tno)sti bivanja« lahko rabi detalj iz računalniških igrice, ki jih igrajo naši otroci. Namreč, število »življenj«, s katerim so opremljene v igrice nastopajoče figure. Junak v igrici ima sto življenj – otrok npr. na cesti pa samo eno.

vanja z roko in ročnim delom (glej npr. Butina 1997, str. 35–47; Paz 1992, str. 402–408).

c) Med konstruktivnim in kritičnim

Tretji vidik postmoderne vmesnosti je hipertrofija kritičnega motiva na račun konstruktivnega in njegova spontana prekvalifikacija v družbeni ideal. Z mojega stališča je to dejstvo simptomatično in ključno – še zlasti, če gledamo s stališča prihodnosti.

Kognitivni psihologi pravijo, da obstajata samo dva, v temelju različna modusa mišljenja: *kritično* in *konstruktivno mišljenje*. Kritično mišljenje je mišljenje, ki analizira, presoja in se opredeljuje do že postavljenih tez, idej in rezultatov. Konstruktivno mišljenje pa je tisto, ki te teze, ideje in rezultate oblikuje oziroma »postavlja«. Kritično mišljenje je *reakcijsko* (vedno je *reakcija na nekaj*), konstruktivno pa *produktivno* (saj *proizvaja* nove teze, ideje, rezultate, alternative itn.).

Kritično mišljenje ima velik pomen v dveh oblikah družbenih razmer: v zelo stabilni družbi, kjer mora biti vsaka nova ideja, ki bi lahko ogrozila stabilnost, kritično ocenjena, in v družbi, ki prekipeva od ustvarjalne energije in je zato v množici porajajočih se novih idej treba kritično ločiti zrno od plev. Ugotovimo pa lahko, da nobeno od teh dveh stanj ni realnost našega časa.

Tezi, da je namen izobraževanja razvijanje »kritičnega duha«, »kritične inteligence« itn., piše *E. de Bono* (1992, str. 84–87), na Zahodu verjame veliko ljudi. Pri tem pa pozabljajo, da je najprej potrebno nekaj, kar lahko kritik kritizira. Tega pa ni mogoče ustvariti s kritičnim, ampak s konstruktivnim mišljenjem. Primerjava kritičnega in konstruktivnega mišljenja pokaže, da sta oba modusa mišljenja optimalno učinkovita takrat, kadar v človekovi kreativnosti sodelujeta. Brez konstruktivnega mišljenja je človeška ustvarjalnost namreč *jalova*, brez kritičnega pa *slepa* in kaotična. Tako stališče delita tudi moderna filozofija in psihologija, ki skušata v konceptu mišljenja preseči dualizem kritičnega in konstruktivnega (glej Passmore 1980). Vendar pa praksa, kakor se pogosto zgodi, iz različnih (tudi preračunljivih) razlogov zaostaja za teorijo.

Če bi sledili spoznanju o komplementarnosti, bi se zdelo naravno, da bi temeljna naloga izobraževanja postalo povezovanje obeh modusov mišljenja. Pa ni tako. Vsaj v zahodnoevropski in ameriški kulturi je tehničar še vedno izrazito nagnjena na stran kritičnega mišljenja. Zakaj? Eden od razlogov je gotovo ta, da imajo politične elite zahodnega sveta, ki imajo odločilno vlogo pri kreiranju šolske politike, veliko raje kritičnega kot konstruktivnega človeka. Kritični človek namreč *reagira*; reagira na to, kar mu elite predlagajo. Je kooperativen, mogoče ga je sprovcirati, usmeriti »na problem« in s tem posredno nadzorovati. Nasprotno pa se konstruktivni človek z nepredvidljivimi, presenetljivimi idejami in sugestijami vseskozi izmika nadzoru. Namesto da bi se odzival na sistem, sam sili elite, da reagirajo na njegove forme mišljenja in smeri delovanja in se do njih opredeljujejo. Za razliko od kritičnega človeka je on tisti, ki jemlje v roke pobudo in diktira tempo, tega pa elite nimajo rade.

Pri tem pa ne gre pozabiti, da je bila izrazita konkretna oblika konstruktivnega mišljenja v zahodni kulturi od nekdaj *umetnost*. Umetnost je vedno pro-

ducirala nove, še nevidene, provokativne oblike in z njimi presenečala, vedno je artikulirala alternativne življenjske vrednote in cilje, vedno je znala navdihovati človeško domišljijo in prekvašati imaginacijo ... in vedno je bila ona tista, ki je s svojimi formami silila (mecenske, kritiške, politične) elite, da se do njih opredeljujejo. Če danes tega ne zmore več početi v isti meri kot nekdanj, to ne pomeni, da tega načelno več ne omogoča, ampak da konstruktivnega potenciala iz različnih razlogov (glej Muhovič 2002, str. 429–432) ne zmorejo aktivirati sodobni umetniki. Elitam tako stanje kratkoročno ustreza, je pa vsekakor samo vprašanje časa, kdaj bodo konstruktivne potenciale umetnosti začele pogrešati, saj je kritičnost lahko samo korektiv, ne pa motor razvoja.

č) Med podatkovnim in informacijskim

Temeljna samooznaka današnjega sveta sicer nosi etiketo »informacijska družba«, vendar se ta oznaka bolj nanaša na cilj kot na dejansko stanje. Obstajajo razlogi za domnevo, da za veliko sodobnikov informacijske dobe sploh še ni bilo in da bi ta lahko prišla do veljave šele, če bi osvežili in posodobili oblike operiranja s podatki.

Na zunaj najopaznejši pridobitvi informacijskih tehnologij sta kvantiteta in mobilnost podatkov. Se pravi, doslej nepredstavljiva *kapaciteta* informacijskih nosilcev, ki se iz dneva v dan še večja, in doslej ravno tako nepredstavljiva *hitrost* operiranja z njimi, ki se prav tako povečuje. Na obeh »tehnoloških« ravneh, tj. na ravni kapacitete in hitrosti pa tudi na ravni kombinacije obojega, se pred informacijskimi tehnologijami, kolikor lahko danes ocenimo, (še) ne zarisujejo nikakršne bariere.

Barriere pa se – za nekatere nepričakovano, za druge ne – izrisujejo v neki drugi smeri. Namreč v *kvaliteti uporabe* informacijskih potencialov. Problem, ki ga je v 21. stoletju potrebno rešiti, piše Neil Postman (1999, str. 99), ni problem hitrega in fleksibilnega razširjanja enormnih količin podatkov. Ta problem je, če gledamo s stališča človeškega uporabnika, že nekaj časa dokaj zadovoljivo rešen. Problem, ki se ob tem postavlja, pa je veliko večji problem eksistencialno relevantnega izkoriščanja informacijskih kapacitet. Se pravi problem, kako (vedno številnejše) podatke pretvarjati v informacije, informacije v vedenja, vedenja v (kompleksna) spoznanja, spoznanja v (relevantne) cilje in cilje v (zavezujoče) odločitve.

S tehnološkega stališča je informacijski prostor homogen. V njem eksistira jo neenakovredne vsebine na enakovreden način, se pravi tako, da so vse enako dostopne. Vse je mogoče enako hitro priklicati in jih na najrazličnejše načine enako voljno grupirati. Nasprotno pa z operativnega, tj. s problemskega stališča informacijski prostor ni homogen. V njem eksistirajo glede na cilj potrebnejši in manj potrebni, vsebinsko bolj in manj bistveni, logično pomembnejši in manj pomembni informacijski fenomeni. Pravzaprav bi bilo najbolj pravilno reči, da postane informacijski prostor operativen šele tedaj, ko ga človeku uspe napraviti nehomogenega, tj. ciljno diferenciranega in hierarhiziranega. Še posebej, če ima ta prostor v kapaciteti in fleksibilnosti tako astronomske dimenzije, kakor jih ima danes. To pa pomeni, da se še tako velik napredek v informacijski

tehnologiji, če se funkcionalno ne vključi v matrico relevantnega cilja, vrne k tistemu, ki ga je poslal v svet. Natanko tako kot bumerang ... ki zgreši cilj (podrobneje o tem glej Muhovič 1998, str. 76–114).

Interludij: Simptomatika vmesnosti

Preglejmo sedaj v hitrem panoramskem pregledu serijo vmesnosti, s katerimi se nam je predstavil eksistencialni elan postmoderne – med realnim in virtualnim, med neposrednim in posredovanim, med konstruktivnim in kritičnim, med podatkovnim in informacijskim – in se vprašajmo, kakšna je pravzaprav globinska narava teh operativnih (dis)pozicij? Kakšna »simbiotična« logika vlada med kontrastnimi stanji, izkustvi in funkcijami?

To, kar lahko opazimo na prvi pogled, je, da kontrastne dvojice – realno-virtualno, neposredno-posredovano itn. – vsekakor »spadajo skupaj«. Ni pa takoj razvidno, *kako* »spadajo skupaj«, tj. kako se v svojem so-pojavljanju sklicujejo drugega na drugo. Skušajmo to odkriti tako, da se sprehodimo od primera do primera. Če pretehtamo odnos med realnim/naravnim in virtualnim v postmodernih koordinatah, je brez pridržkov mogoče trditi, da gre v tej romantični fazi odnosa za poizkus *substitucije* naravnega z umetnim (umetno na mnogih področjih nadomešča naravno in naravno domnevno izgublja tekmo). Odnos med neposrednim in posredovanim razkriva na zunaj razmerje relativno nevtralne *vzporednosti*, a je znotraj ves prerešetan s poskusi emancipacije medijskih svetov (ki ne ostajajo brez negativnih posledic v izkustvu). Gramatika razmerja med konstruktivnim in kritičnim vztrajno deklinira operativno *prevlado* enega faktorja nad drugim (kar ima za posledico, da je kritičnost edina gojena oblika konstruktivnosti v zahodnem svetu). Odnos med podatkovnim in informacijskim pa nas skuša predčasno prepričati, da je ekvivalenca mogoča tudi tam, kjer gre za neenakovrednost (uspešna logistika podatkovnih surovin dokazano ni zagotovilo njihovega relevantnega in-formiranja).

Vsakdo, ki pozna materijo, bo v navedenih relacijskih formulah zlahka zaznal odmev vsakdanjega rekla, da ima nekdo dobro srce, da pa ga nima »na pravem mestu«. V tem rekle je namreč vsebovana temeljna misel o normalnem razmerju: ne samo da neka funkcija obstaja, ampak da je tudi v pravem, tj. *funkcionalnem* razmerju do drugih funkcij (Chesterton 2001, str. 28). *Normalno* je trditi, da je to, kar je človeškega, človeško ravno zato, ker je zapustilo neposrednost narave. *Nefunkcionalno* pa se je ne zavedati, da izigravanje umetnega proti naravnemu povzroči dezorientacijo in zmedo v racionalnosti (kar neženirano dokazujejo iracionalizmi sodobnega sveta, od ekoloških do porabniških). Normalno je trditi, da je kritika neizogiben korektiv konstruktivnosti, nefunkcionalno pa je delovati tako, da se kritično in konstruktivno mišljenje spopadata med seboj za prevlado, saj sta v tem primeru obe mišljenji na napačnem mestu. Normalno je trditi, da informacijske tehnologije pospešujejo in izboljšujejo življenje, nefunkcionalno pa je misliti, da so »informacijske«, če zgolj prenašajo podatke.

Če gledam s tega zornega kota, stopa v ospredje ena sama izostrena stvar: deficit funkcionalnosti. Vse obravnavane dvojice v sedanjem stanju bolj ali manj

akutno boleajo za ekstenzivnostjo sodelovanja. S posameznimi členi ni nič narobe, problem pa je, ker ti členi v kooperativnem metabolizmu ne znajo intenzivirati koordinacije in regulativnih povratnih zank s svojimi antagonističnimi partnerji, kar jih razvidno dela disfunkcionalne. Operativne matrice praktično vseh dvojic so danes večinoma organizirane tako, da dajejo prednost interakcijski *ko-ekstenzivnosti*⁴ (kolikor več virtualnosti, toliko manj realnosti; kolikor šibkejša konstruktivnost, toliko bolj hipertrofirana kritičnost) na račun operativne *ko-relativnosti* takega tipa, kakršnega lahko opazujemo v komplementarni soodvisnosti simpatičnega in parasimpatičnega živčnega sistema, leve in desne možganske hemisfere, duha in telesa, principa *jin* in *jang* v kitajski kozmologiji ipd. Vse analogije iz arzenala klasičnega holizma pri tem povedo, da globinskega napredka, ki bi na področjih tehnokulture, medijske prakse, mišljenja in informatike odpravil zastoje, napačne poti in enostranosti, ni pričakovati, dokler ne bomo znali izstopiti iz afrontne logike in odpreti ko-operativne »komunikacije« med realnim in virtualnim, neposrednim in posrednim, konstruktivnim in kritičnim, podatkovnim in informacijskim. Se pravi, dokler iz členov in hemisfer na povsem praktični ravni ne bomo znali vzpostaviti funkcionalnih celot, ki bodo alternative sedanjemu stanju. To pa ne s kompromisarsko harmonizacijo (v kateri obe strani izgubljata), ampak z vzpostavitvijo »bilateralne kibernetične osmoze« med komplementarnimi faktorji.

In seveda z operacionalizacijo te osmoze v vzgoji in izobraževanju.

Rojstvo alternativ iz duha *homo fabra*

Alternativne rešitve nastajajo takrat, kadar pride med potrebami in realnostjo, med željami in dejanskostjo, med ljudmi in svetom do nepremostljivega neskladja. Prej ne. Pa tudi potem ne nujno. Dokaz za to je vprašanje, ki smo si ga vsi že kdaj zastavili: Kaj se mora še zgoditi, da se bo nekaj premaknilo?, Kako hudo še mora biti, da se bomo zmigali? Ljudje imamo neko čudno sposobnost, da ostanemo imuni za evidentnost do zadnjega trenutka. Še posebej morda danes, ko svoj čas spontano občutimo kot enormno, usodno in neobvladljivo dogajanje. In ko ga moramo tako občutiti, ker so elite postmodernih družb politično, ideološko, ekonomsko že toliko investirale v novodobne mobilizacijske projekte, da celo zastoji in nesreče največjih razsežnosti ne smejo več izzvati dvomov in alternativnih pomislekov o usmeritvi civilizacijskega procesa.

Na eksistencialno pomembnih področjih tehnokulture, medijske prakse, sodobnega mišljenja in informatike smo identificirali »zastoje« in »nelagodja«, ki v vseh primerih izvirajo iz »neujemanja« stvari v operativni matrici teh področij in imajo na sebi bolj ali manj izrazit pečat urgentnega. Vprašanja, ki se sedaj postavljata, pa sta: Kako se lahko ustvarjalno odpremo za urgentno? in Kje se lahko z njim konstruktivno soočimo?

⁴ Načinu delovanja, pri katerem dejavnost enega pola oz. faktorja seže toliko dlje, kolikor bolj mu dopušča (= popušča) dejavnost sosednjega pola oz. faktorja.

Znano je, da preveč aktivizma in preveč govoreče morale zmanjšuje dovezetnost za probleme in neskladja. To pa pomeni, da se je zato, da bi si priznali neskladja in probleme in se imeli voljo z njimi resno soočiti, treba najprej nekoliko odmakniti od hipertrofirane aktivizma in govoreče – ne prakticirajoče! – morale. To je v tem položaju nujen temeljni pogoj.

Znano pa je tudi, da v alpinizmu najboljša metoda ni vselej ta, da se odpravimo neposredno proti vrhu. Velikokrat je prikladneje, da iščemo tudi levo in desno in skušamo težavo nekako »obiti«, prav to pa nam končno utre pot k cilju. Ta metafora mi je spontano prišla na misel, ko razmišljam o operativnih alternativah na področjih tehnokulture, medijske prakse, mišljenja in informatike. Seveda je prav, da o alternativah razmišljajo ljudje, ki na teh področjih delajo. Nikakor pa to ni dovolj. Alternative morajo – morda še bolj tankočutno – iskati tudi tisti, ki izobražujejo ljudi, ki bodo nekoč na teh področjih delali. Tem ljudem je namreč še posebej potrebno izostriti »posluh za urgentno« na teh področjih in jih opremiti znanjem, ki jim bo v soočenju z urgentnim v pomoč, ne pa v breme. To se mi zdi v tem položaju drugi temeljni pogoj.

Katero pa je tisto znanje, ki bo prihodnjim strokovnjakom v pomoč pri iskanju smiselni in uporabni alternativ? Ironični odgovor bi bil, da vse tisto, ki zastojev in nelagodij, ki izvirajo iz »neujemanja« stvari v operativni matrici, ni povzročilo in jih ne povzroča. To pa pomeni vse tiste, ki lahko prepreči zdrs v samodejni tek industrijske »delitve dela« in lahko aktivira nove – postindustrijski eri dorasle – načine povezovanja mišljenja in akcije, podatkov in informacij, konstruktivnosti in kritičnosti itn. v funkcionalno celoto. To znanje bo treba iskati s potrpežljivim oblikovanjem kompleksnih pedagoških strategij, ki ne bodo dodatni *movens* postmoderne tehnološke, informacijske, ekonomske, intelektualne in življenjske mobilizacije, ampak njena alternativa; alternativa, ki bo to mobilizacijo brez besed osvobajala nerove, enostranosti, predvsem pa storilnostnih prividov (ki v resnici storilnost zgolj ovirajo).

Konkretno povedati, katero znanje in katere strategije bo iskala – kaj šele našla! – alternativna edukacija prihodnosti, razumljivo ni mogoče. Mogoče pa je povedati, na katerem področju bi ta edukacija lahko »začela delo«.

Edukacija za prihodnost in *poiesis*

Če izhajam z izkustvenega gledišča, lahko rečem, da gotovo nikjer bolje kot na področju, na katerem je shizma med realnim in virtualnim, posrednim in neposrednim, konstruktivnim in kritičnim, podatkom in informacijo, fizičnim in duhovnim delom itn. že po naravi stvari izključena. Tako področje pa je v naši civilizaciji eno samo. Novi vek ga imenuje *umetnost*, klasična tradicija pa *poiesis*.

Obstajata dva antropološka razloga, ki umetniško ustvarjalnost – v obliki t. i. intenzivirane »umetnostne vzgoje«⁵ – avtorizirata za izkustveni in ra-

⁵ Ta se v slovenskih šolah – paradokсно – konča natančno takrat (prvi letnik srednjih šol), ko bi morala katalitično šele prav stopiti na sceno, tj. med horizonte, o katerih teče beseda.

ziskovalni »poligon« edukacije za prihodnost. Prvi razlog tiči v *načinu*, drugi v *naravi* umetniškega proizvodjanja.

Način. Umetniška ustvarjalnost (vseh tipov) je tako v svoji operativnosti kakor v svojem uspehu »eksistencialno« odvisna od učinkovite integracije zaznavanja z mišljenjem in osmišljeno praktično dejavnostjo. Njena specifika je od nekdanj delovna nespecializiranost, v kateri ni prostora za – v postindustrijski družbi sicer prevladujočo – delitev na dela na »umsko« in »fizično«. V umetniški ustvarjalnosti se po logiki stvari *homo sapiens* vedno neposredno povezuje s *homo fabrom*. In sicer na tak način, da *homo faber homo sapiensu* ničesar ne odvzema, ampak mu le dodaja pomembno dimenzijo vstopanja v stvarni svet, se pravi dimenzijo praktične verifikacije duhovnih spoznanj in dimenzijo konstruktivnega pre-oblikovanja sveta. – *Izkustvo* tega tipa pa ni brez pomena na nobenem področju človeške ustvarjalnosti; še najmanj na tistem, ki načrtno išče nove načine povezovanja mišljenja in akcije, konstruktivnosti in kritičnosti itn.

Narava. K umetnosti lahko spadajo samo dejavnosti, ki nekaj izvedejo ali izdelajo, tako da »stoji« v odprtem, doživljajskem prostoru. Za to, da se nekaj izvede in izdelata, je seveda potrebna tehnika. Vendar staro razlikovanje med *poiesis* in *téchne* opozarja, da so med proizvodjanjem v tehniki in proizvodjanjem v umetnosti radikalne razlike. Pri tehniki gre za metodično obvladano – in zato algoritemsko ponovljivo – izgotavljanje produkta, za proizvodjanje, ki se v serijskem potrošnitvu zlahka izrodi v zaplojevanje »monstrumov z monstumi« (glej Sloterdijk 2000, str. 132). V umetnosti pa gre za dramo »rojevanja novega v svet«. *Poiesis* kot navezava na naravno rojevanje novega odpira proces umetnega rojevanja novega in proizvede, česar se narava ni »domislila«. V umetniških produktih s talentom in imaginacijo stigmatizirano bitje »iz-najde« samo sebe in ugleda svet, kakršen je, v odsevu »paralelnih svetov«, ki jih je proizvedlo.

Velik del umetnosti, morda večina, piše Iris Murdoch (1971, str. 83–84), je v resnici fantazija, ki tolaži jaz, in celo vélika umetnost ne more zagotoviti kakovosti zavesti svojega odjemalca. Vendar pa velika umetnost obstaja. In velika je povečini samo zaradi ene stvari: ker nam ponuja čisto veselje nad neodvisnim obstojem nečesa, kar je odlično. Tako v njenem izvoru kakor v njenem uživanju je nekaj, kar je v popolnem nasprotju z obsedenostjo z jazom, ki nam preprečuje, da bi videli tisto, kar je zunaj nas. Ali z besedami iste avtorice: »Dobra umetnost nam kaže, kako težko je biti objektiven, in to tako, da nam kaže, kako drugačen je videti svet, če nanj gledamo objektivno. Soočeni smo z resnično podobo človekovega položaja v obliki, o kateri lahko nemoteno kontempliramo; in v resnici je to edini kontekst, v katerem je marsikdo med nami sploh sposoben kontemplirati.« (Prav tam, str. 84–85).

Bi lahko arhetipične izkušnje z gradnjo »svetov«, ki po svoji naravi generirajo posledice, kakršne so »objektivni obstoj nečesa, kar je odlično«, »razsodna in spoštljiva občutljivost za to, kar je«, »oddaljevanje od sebičnosti«, »avtentično akcijo, ki izziva avtentično reakcijo« in »privilegirano kontekstualno izhodišče za kontemplacijo«, v derealiziranem informacijskem času mirno pogrešali? Je kaj drugega, kar bi lahko učinkoviteje nadomestilo »izzivalno doživljajsko

neposrednost« in »utelešeno védnost« (*embodied knowledge*)⁶, ki ne prinašata rešitev na krožniku, ampak prav s tem aktivirata doživljanje, bogatita domišljijo, razširjata vizijo in precizirata presojo?

Poiesis likovne ustvarjalnosti v edukacijskih perspektivah prihodnosti

Odgovor na vprašanje, kaj si lahko edukacija za prihodnost obeta od *poiesis* umetnosti, pa seveda ne sme ponikniti v načelnem. Generalizirana dikcija namreč katalizatorske potenciale umetnosti nujno predstavi kot trpne relikte, ki razodevajo več teorije kot vitalnosti, več pravilnosti kot uporabnosti in več zavor kot spodbud.

Sestop v konkretnost edukacije – in prek nje v konkretnost tehno-kulture, medijske prakse, mišljenja in informatike – naj na tem mestu omogoči *poiesis* likovne ustvarjalnosti. Mnogim se sestop umetniške ustvarjalnosti v življenjsko konkretnost še vedno zdi neverjeten, saj smo umetnost vajeni videti predvsem v kontekstu kulture, ne pa tudi zunaj njega. Seveda povsem neupravičeno.

Naj pojasnim s primerom. Arthur Honegger (1989, str. 115) je po Goethejevem zgledu zapisal, da je »glasba geometrija v času«. V primerjavi s tem bi še lažje trdili, da je likovna ustvarjalnost »geometrija v prostoru«. In to v vseh svojih modalitetah, od arhitekture prek kiparstva in slikarstva do kaligrafije ... in origamija⁷. Pri tem se zdi zlasti zadnji, če odštejemo njegovo »kratkočasno funkcijo«, trivialen in brez sleherne zveze s praktičnimi vidiki življenja. Primer matematika Erika Demainea, doslej najmlajšega profesorja znamenitega M. I. T., tako mnenje na vsej črti demantira. Demaine praktično dokazuje, da ukvarjanje z origamijem in njegovo geometrijo odpira rešitve težavnih problemov v matematiki, posredno pa tudi v proizvodnji pločevine, v robotiki in v molekularni biologiji (Origami novih zdravil, 2005, str. 32). Primer kaže, da skriva likovno prakticiranje – v nasprotju s tem, kar o njem običajno mislimo – v sebi *izkustvene* potenciale, katerih pragmatični akcijski radij je lahko nadvse presenetljiv.

Poglejmo nekaj teh potencialov in presodimo njihovo vrednost s stališča edukacijske prihodnosti.

Likovno prakticiranje s praktičnim udejstvovanjem katalizira izkustvo. Že prej v tem prispevku bilo rečeno, da praktično udejstvovanje in ročne spretnosti (na katerih še vedno temeljijo umetnosti) v sodobnem svetu niso cenjeni. To se kaže v tem, da je vse manj ljudi, ki bi znali spretno uporabljati svoje roke, in vse manj ljudi, ki bi tako uporabo ne imeli za nekaj manjvrednega. Vendar je vprašanje, ali je tak odnos do ročnega dela tudi najbolj smiseln? Gibčna in spretna roka prinaša možganom polnejše in kompleksnejše informacije o predmetih in pojavih sveta kot njena manj gibčna in spretna tovarišica. Dovolj je ob tem po-

⁶ Zahvalo za opozorilo na ta dva dragocena vidika dolgujem dr. Robiju Krofliču.

⁷ Japonska umetnost oblikovanja tridimenzionalnih oblik na podlagi ročnega zgibanja (tankega) papirja.

misлити na izjemno situacijsko iznajdljivost rokodelca, na osupljivo učinkovitost kiropraktika ali pa na perceptivno kompleksnost risarja. Naj to zadnje ilustriram z odlomkom iz knjige *Degas, danse, dessin* Paul Valéryja. »Velika razlika je med videti neko stvar brez svinčnika v roki in videti jo takrat, ko jo rišemo. Celo najbolj znan predmet postane čisto drugačen, ko ga skušamo narisati: opazimo, da ga nismo poznali, da ga nismo nikdar zares videli.« (Valéry 1983, str. 118) Videti in razumeti stvari s pomočjo likovnega prakticiranja bolje, videti bolje prostor, v katerem so in smo mi sami, pa tudi s stališča naše postindustrijske in informacijske stvarnosti ni majhna stvar. Bolje in bolj fleksibilno videti namreč sočasno pomeni tudi bolje in bolj inventivno delovati.

Likovno prakticiranje združuje opazovanje z mišljenjem. Kognitivna znanost sedanosti je dokazala, da temelja kognicije ne sestavljajo niti občutki niti pojmi, kot se je doslej mislilo, ampak *slike* (prim. Fellmann 1995, str. 21–38). Natančneje: nazorno vizualno mišljenje, ki slikovnost utemeljuje. Nazorno vizualno mišljenje pa je po *Arnheimu* sposobnost duha, da na vsakem področju učenja združuje opazovanje z mišljenjem. V resnici je prav to združevanje empirije s konceptom kerozin vse človeške kognicije in izkustva. Od tod pa izhaja, da poznavanje logike *vizualnega mišljenja* (ki jo najgloblje spoznavamo v likovnem prakticiranju) v današnjem času ni kakšen kulturniški luksuz, ampak preprosto stvar življenjske nuje in okretnosti. Navsezadnje priča o tem izjemen razmah vizualizacije na vseh področjih človekovega ustvarjanja (od medicine do filozofije). Pravzaprav danes ni več stroke, ki bi lahko mirno shajala brez vseh oblik in strategij vizualizacije. Pa ne zato, ker bi bila vizualizacija zgolj sredstvo nazorne predstavitve »že izdelanih« misli, ampak zato, ker s svojo nazornostjo in neizprosno prostorsko logiko v odnosu do misli služi kot aktivni faktor pri njenem *razvijanju* in kot barometer njene domišljenosti. O taki vlogi vizualizacije nazorno govori izjava enega od utemeljiteljev teorije kaosa (v viru, po katerem povzemam, žal neimenovanega), predstavnika ene najabstraktnejših oblik človeškega spoznavanja: »Ključ do rešitve so bile grafične podobe. Za matematika je čisti mazohizem, če ne uporablja slik.« Navedeno v Gleick 1987, str. 23) Zakaj so bile ključ do rešitve abstraktnih problemov grafične podobe? Ne zato, ker bi bile nazorne ilustracije že izdelane misli, ampak zato, ker s svojo zavezanostjo prostorski nazornosti služijo kot katalizator misli. Komunikacija med empirijo in pojmovnostjo v znanosti ni neposredna, ampak posredovana, zelo pogosto s pomočjo na slikah oziroma podobah temelječih metaforah, ki jih prek vizualizacije omogoča imaginacija (več o tem v Muhovič 1998, str. 76–114).

Če parafraziram J. Huxleyja (1964, str. 94), lahko rečem, da je risba oziroma vizualizirana imaginativna podoba model odnosov med stvarmi na enak način, kot je npr. kemijska formula model odnosov med atomi neke snovi.

Likovno prakticiranje sintetizira umsko in fizično delo. Kot maksima razvoja ustvarjalnosti se včasih navaja uravnoteženo razvijanje treh predpostavk človeške eksistence: zaznavanja, mišljenja in delovanja. Likovna ustvarjalnost sinergično razvijanje teh predpostavk podpira na naraven način, saj je tako v svojem uspehu kot v svoji operativnosti odvisna od učinkovite integracije zaznavanja z mišljenjem in osmišljeno praktično dejavnostjo. Pomena te produktivne posebnosti likovne artikulacije so se dobro zavedali snovalci šolske politike v

nekdanji Avstro-Ogrski, ki konec 19. stoletja risanja v takrat ustanovljene realke niso uvedli zato, da bi vzgajali poklicne likovne umetnike ali umetnostni okus pri mladini, ampak iz bistveno bolj pragmatičnega razloga: zaradi razvijanja prostorske predstavljalivosti in oblikotvorne imaginacije pri tehnično-tehnoloških poklicih, katerih naloga je bila projektirati nove produkte za industrijsko proizvodnjo (primerjaj Butina 1998, str. 49–50).

Likovno prakticiranje streže kompleksni človekovi naravi. Če bi moral s kritično distanco orisati koristnost likovne ustvarjalnosti, bi to najlažje storil s pomočjo dveh misli, ki ju je v svoji razpravi z naslovom O mojem slikarstvu (1938) zapisal Max Beckmann. Prva od njiju pravi: »Umetnost služi spoznanju, ne zabavi, poveličevanju ali igri. Spoznavanje pa je večna, nikoli do kraja opravljena naloga.« (Beckmann 1997, str. 302–307) Natanko to velja za vsa ustvarjalna prizadevanja na področju likovne ustvarjalnosti. Služijo spoznavanju in spoznanju. In to na poseben, celostni način. »Slikar,« pravi Beckmann v omenjeni razpravi, »mora iskati modrost z očmi. Ponavljam z očmi, kajti nič bi ne bilo bolj smešnega in nepomembnega kakor čisto intelektualistično skonstruiran in naslikan pogled na svet.« (Prav tam, str. 303–304) Modrost, ki jo likovni ustvarjalci odkrivajo, ni parcialna intelektualistična vednost, ampak modrost čutov, razuma in duha hkrati. Je modrost človeka kot enotnega bitja. Likovna umetnost združuje ločene in uporne drobce naše eksistence in obnavlja pravilno sliko našega življenja s tem, da jo nabira okoli umetniškega dela kot zgoščenega doživljajskega središča. Z umetniškimi artefakti se zavemo, da je del nas samih nujno potopljen v svet pragmatike, v stalnih skrbah in raztresenosti, drugi del pa tega opazuje in po koščkih zbira v celoto, tako da postane človek zbran tudi v vsakdanjem življenju. Besedo zbranost pogosto razumemo v negativnem pomenu, kot odstranitev vseh zunanjih vplivov. Tu pa ne gre za izločanje, pač pa za soglasje. Poslednji cilj likovnega ustvarjalca je »poiskati formo«, tako natančno in zgoščeno, kot bi bila ulita iz brona. Pa ne zato, da bi koga očaral ali si prislužil trajno ime, ampak – če parafraziram Czesława Miłosza – da bi z lastno potrebo po redu, ritmu in obliki nasprotoval kaosu in nič v svojem in našem življenju. Skratka: likovna ustvarjalnost je prisiljena ukrepati konkretno, in ker je prisiljena ukrepati konkretno, nas pripravlja do tega, da se v njenem okviru – kot ustvarjalci in kot gledalci – odzivamo celostno.

Ker so združitev racionalnega razmisleka (kontemplacije) in njegove neposredne uporabe (akcije), likovna dela po naravi stvari niso nikoli enodimenzionalne stvarnosti, ampak stvarnosti, ki nas v mnogih pogledih spontano naravnavajo k spoznavanju. K spoznavanju na videz trivialnega in znanega sveta, ki postane noro drugačen, že kar avanturističen, ko ga opazujemo v narisani ali naslikani obliki; k spoznavanju zakonitosti vizualnega zaznavanja, ki v običajnem življenju za nas sploh nima »zakonitosti«, ampak avtomatično dane zaznave; k spoznavanju likovnih izraznih sredstev, ki tem, ki jih obvladajo, omogočajo iz rumene lise napraviti Sonce, tistim, ki jih ne, pa iz Sonca rumeno liso (kot se je nekoč slikovito izrazil P. Picasso); k spoznavanju oblikotvornega gejzirja stoletij likovne invencije in navsezadnje k spoznavanju narave in meja lastnega doživljanja in lastne človeške zrelosti.

Koda

Sliko s kakšno resolucijo dobim, če spnem te postulate? Likovno praktici- ranje z razvijanjem ročnih spretnosti katalizira izkustvo, združuje opazovanje z mišljenjem, sintetizira umsko in fizično delo in streže človekovi kompleksni naravi. Spričo poudarjanja fizičnega in manualnega dela bi znal danes tej ma- trici sicer kdo očitati konservatizem (čeprav apel potrebuje argument), vendar sam menim, da je ta konservatizem ravno pravi, da se – v svetu vsakršne evforije – ne pozabi na nič bistvenega in se na področju edukacije ne prekine logična povezava s človekovimi temeljnimi antropološkimi in avtokibernetičnimi nastavitvami. Povezovanje zaznavanja, mišljenja in praktičnega delovanja v funkcionalno celoto, urejanje odnosov med človekom in prostorom, prehod od običajnega k reflektiranemu zaznavanju, sistematično prekvašanje običajnih vzorcev percepcije ... – če nepristransko ocenimo to izkustveno serijo, ki z likovnim prakticiranjem vstopa v človeški svet, potem lahko mirno rečemo, da bi brez njenega elana edukacijskim perspektivam prihodnosti ne le nekaj manj- kalo, ampak manjkalo nekaj antropološko bistvenega.

Literatura

- Beckmann, M. (1997). *Self-portrait in words. Collected writings and statements, 1903–1950* (izd. Barbara Copeland Buenger). Chicago-London: University of Chicago Press.
- Butina, M. (1997). O slikarstvu. Ljubljana: Debora.
- Butina, M. (1998). Kar je vedela že K. u. K. V: Tacol, T. & Frelih, Č. (ur.), *Likovna vzgoja v kurikularni prenovi. Zbornik objavljenih besedil o likovni vzgoji v slovenskih osnovnih in srednjih šolah*. Ljubljana: Debora, str. 49–50.
- Chesterton, G. K. (2001). *Pravovernost*. Celje: Mohorjeva družba.
- de Bono, E. (1992). *Tečaj mišljenja*. Ljubljana: Ganeš.
- Fellmann, F. (1995). *Innere Bilder im Licht des imagic trun*. V: Sachs-Hombach, K. (ur.), *Bilder im Geiste. Zur kognitiven und erkenntnistheoretischen Funktion piktorialer Repräsentationen*, Amsterdam-Atlanta: Rodopi, str. 21–38.
- Fukuyama, F. (2003). *Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji*. Tržič: Učila.
- Gleick, J. (1987). *Chaos. Making a new science*. London: Heinemann.
- Honegger, A. (1989). *Beruf und Handwerk des Komponisten. Illusionslose Gespräche, Kritike, Aufsätze*. Leipzig: Reclam.
- Huxley, J. (1964). *Essays of a Humanist*. London: Penguin Books.
- Itten, J. (1978). *Grundlagen der Kunsterziehung* (1950). V: Rotzler, W. (izd.), Itten, J., *Werke und Schriften*. Zürich: Orell Füssli Verlag.
- Muhovič, J. (1998). *Vizualizacija, znanost in znanje*. V: Marentič Požarnik, B. Mihevc, E. (izd.), *Za boljšo kakovost študija. Pogovori o visokošolski didaktiki*. Ljubljana: Center za pedagoško izobraževanje Filozofske fakultete, str. 76–114.
- Muhovič, J. (2002). *Umetnost in religija*. Ljubljana: Logos.
- Murdoch, I. (1971). *The Sovereignty of Good*. London, New York: Routledge.

- Origami novih zdravil (2005). V: Delo (po Reuters) XLVII/240, str. 32.
- Passmore, J. (1980). *The Philosophy of Teaching* (1980). Cambridge: Harvard University Press.
- Paz, O. (1992). In *Prais of Hands. Contemporary Crafts of the World*. V: Alperson, P. (izd.), *The Philosophy of Art*. New York, Oxford: Oxford University Press, str. 402–408.
- Postman, N. (1999). *Building a Bridge to the 18th Century*. New York: Vintage Books.
- Sloterdijk, P. (2000). *Evrotaoizem. H kritiki politične kinetike*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Strehovec, J. (2003). Od umetniškega artefakta k umetniški storitvi. Konceptualizacija interakcij sodobne umetnosti z novo ekonomijo in medmrežnim aktivizmom. V: *Filozofski vestnik* 1, str. 191–193.
- Valéry, P. (1983). *Degas, danse, dessin*. Paris: Gallimard.
- Welsch W. (1997). *Undoing Aesthetics*. London: Sage.

MUHOVIČ Jožef, Ph.D.

ART AND EDUCATION FOR LIFE BETWEEN THE REAL AND VIRTUAL Etude from Pedagogic Futurology

Abstract: The views represented in this treatise may be summarised in a series of four syllogistically connected findings. First, that at the start each relevant prognostics (futurology) in any field analytically converges towards the existential matrix it produces; in my case, towards the 'generative matrix' of the post-modern world. Second, that in the existentially important fields of experience, thinking, creativity, information technology, techno-culture, education (and perhaps somewhere else) this specific matrix reveals the stagnation and uneasiness which, in all cases, arise from the 'disharmony' of things in the operative setting of these fields, and are more or less labelled as urgent. Third, that it is not enough if alternatives to such a situation are only sought by people who work in these fields, but they must also be searched for by those who educate people who will at one time work in these fields. Fourth, that there are anthropological reasons which logically attract artistic (in the given case primarily fine arts) creativity – in the form of so-called 'art education' – into operative perspectives of education for the future, i.e. for life between the real and the virtual. And these reasons are: the catalysis and complexification of experience by means of clear thinking; the co-ordination of observation with thinking and meaningful action which generates the dimension of the practical verification of mental findings and thus the dimension of a constructive entering of the world; the development of spatial visualisation and formative imagination; reflected learning about the world and one's own perception which is a simultaneous development of sound and respectful sensitivity to an 'objective existence of something that is excellent'; and, finally, the cultivation of human ability to stand up to chaos and voidness in one's life with one's own need for order, rhythm and form.

Key words: real, virtual, existential matrix, time in-between, education for the future, poíesis, artistic practice, visualisation.